

Program ochrony zasobów genetycznych koni zimnokrwistych w typie sztumskim

1. Słownik pojęć

Użyte w treści Programu nazwy oznaczają:

- 1) Program ochrony – program ochrony zasobów genetycznych koni zimnokrwistych w typie sztumskim,
- 2) Program hodowlany – program doskonalenia koni rasy zimnokrwistej,
- 3) Instytut – Instytut Zootechniki Państwowy Instytut Badawczy, podmiot upoważniony Rozporządzeniem Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi do koordynacji lub realizacji programów ochrony zasobów genetycznych zwierząt,
- 4) Związek – Polski Związek Hodowców Koni/Okręgowe Związki Hodowców Koni, podmiot prowadzący księgę stadną koni rasy zimnokrwistej oraz ocenę wartości użytkowej koni,
- 5) Grupa Robocza – Grupę Roboczą ds. ochrony zasobów genetycznych koni powołaną zarządzeniem Dyrektora Instytutu Zootechniki PIB nr 22/06 z dnia 23.10.2006 r.

2. Historia rasy

Do końca XVIII w. na terenie Powiśla hodowano przeważnie konie szlachetne, jednak nie odpowiadały one potrzebom miejscowych rolników, którzy ze względu na posiadany areał ciężkich gleb uprawnych musieli dysponować końmi silniejszymi i kalibrowymi. Było to powodem sprowadzania z Królestwa Polskiego, Litwy, Rosji oraz Europy Zachodniej koni roboczych, głównie na teren Warmii, gdzie dzięki zamiłowaniu miejscowych hodowców hodowla koni zimnokrwistych była dobrze rozwinięta.

Przełomowym wydarzeniem było utworzenie w 1897 r. pierwszej spółki utrzymującej ogiery reńsko-belgijskie oraz powołanie w Królewcu specjalnej komisji ds. koni zimnokrwistych w typie ardeńsko-belgijskim albo reńsko-belgijskim. Doprowadziło to do szybkiego wzrostu pogłowia koni zimnokrwistych, tak że w 1901 r. w Prusach Wschodnich były 364 ogiery zimnokrwiste różnych ras, a w wśród młodych ogierów kwalifikowanych do hodowli dominowały konie belgijskie i ardeńskie oraz ich potomstwo. Władze pruskie, pod naciskiem prywatnych hodowców, wydały ustawę o licencji ogierów oraz powołały Związek Hodowców Koni Zimnokrwistych dla Prus Wschodnich.

Pierwsza wojna światowa doprowadziła do prawie całkowitego upadku hodowli. Po jej zakończeniu w 1921 r. Niemiecki Zarząd Stadnin przeznaczył 20 ogierów zimnokrwistych do stada w Braniewie, które obsługiwało okręg Królewca i Warmii. Od tego momentu na pogłowie koni na terenie Powiśla i Warmii miały wpływ tylko ogiery ras zimnokrwistych. W następnych latach importowano reproduktory głównie z Nadrenii, Belgii i Holandii, które przydzielane były do stad w Braniewie, Kętrzynie i Kwidzynie. W okresie międzywojennym konie zimnokrwiste hodowane były na 80% powierzchni byłych Prus Wschodnich. Systematycznie prowadzona praca hodowlana, m. in. poprzez organizowanie prób dzielności, pokazów-przetargów, prowadzenie dokumentacji, w tym ksiąg stadnych oraz odpowiedni wychów młodzieży, doprowadziła do zwiększania liczby i jakości koni zimnokrwistych hodowanych na terenie Prus Wschodnich.

Po drugiej wojnie światowej w powiecie sztumskim ocalała jedynie niewielka liczba klaczy i młodzięzy (w tym kilka dobrych ogierków), będąca w posiadaniu ludności autochtonicznej. Z czasem do opuszczonych gospodarstw zaczęli napływać nowi osadnicy przywożąc ze sobą konie różnych ras i typów, a w latach 1946–1950 sprowadzono w ramach pomocy UNRRA oraz importów ponad 1000 koni w typie podobnym do koni autochtonicznych, które miały stanowić podstawę hodowli koni zimnokrwistych w tym rejonie. W 1947 r. zdołano zgromadzić najlepsze i dość liczne pogłowie klaczy zimnokrwistych i pogrubionych; jednocześnie odczuwano brak dostatecznej liczby wartościowych ogierów.

Użycie do stanówki od 1947 r. pierwszych ogierów pochodzących od koni autochtonicznych (ogierzy: Belgrad, Fagos, Grillharzer, Mandolin, Cyprian, Lakier, Dobosz) było wydarzeniem zwrotnym w hodowli sztumskiej. Od tego momentu ludność miejscowa zaczęła nazywać konie własnego chowu „sztumskimi”. Nazwa koń sztumski została oficjalnie przyjęta przez PZHK i objęto nią wszystkie konie pogrubione hodowane w ośrodku sztumskim.

W wytworzeniu pogłowia koni sztumskich obok hodowców prywatnych poważną rolę odegrały gospodarstwo Sztumska Wieś i Stadnina Koni Nowe Jankowice. Obecnie w stadninie tej konsekwentnie dąży się do odtworzenia pierwotnie hodowanego w rejonie sztumskim konia o dużych ramach i masie, zaopatrując hodowlę terenową w najlepszy materiał zarodowy, korzystnie wpływający na poprawę jakości całego pogłowia polskich koni zimnokrwistych.

3. Uzasadnienie konieczności ochrony

Konie sztumskie są najcięższym regionalnym typem koni zimnokrwistych hodowanych w Polsce. Zostały one ukształtowane na bazie rdzennego materiału przy udziale zachodnioeuropejskich reproduktorów zimnokrwistych w rejonie Powiśla oraz Warmii i Mazur, gdzie ciężkie i trudne do uprawy gleby wymuszały konieczność utrzymywania szczególnie mocnych koni roboczych. Konsekwentna i planowa praca hodowlana, racjonalne żywienie i pielęgnacja oraz wielopokoleniowe zamiłowanie hodowców pozwoliło na wytworzenie koni, będących kulturowym dziedzictwem tych regionów Polski. Konie sztumskie charakteryzują się większym kalibrem i znaczną limfatycznością w porównaniu do pozostałej populacji koni zimnokrwistych hodowanych w Polsce.

Popularny obecnie dolew krwi importowanych koni zimnokrwistych prowadzi w konsekwencji do zatracenia pierwotnego genotypu i fenotypu koni sztumskich. Dlatego, konieczne jest rozpoczęcie ochrony tej populacji odznaczającej się cennymi cechami genotypowymi, fenotypowymi i użytkowymi.

Konie sztumskie wytworzone na terenach Powiśla oraz Warmii i Mazur, charakteryzujących się ciężkimi glebami, powinny nadal być utrzymywane w podobnych warunkach środowiskowych, głównie na terenie województw: pomorskiego, kujawsko-pomorskiego, zachodniopomorskiego i warmińsko-mazurskiego. Jako ciężkie stępaki powinny one być w dalszym ciągu wykorzystywane do prac polowych, szczególnie w gospodarstwach ekologicznych i agroturystycznych oraz do prac pielęgnacyjnych i transportowych w lasach i na terenach o wysokich walorach przyrodniczych.

4. Określenie wielkości populacji objętej programem ochrony

Do części głównej księgi hodowlanej koni rasy zimnokrwistej w 2006 r. wpisanych było około 400 klaczy w typie sztumskim, spełniających warunki określone w programie

ochrony. W 2009 r. do programu ochrony zakwalifikowano 278 klaczy zimnokrwistych w typie sztumskim.

5. Cele programu ochrony

Celem programu jest zachowanie specyficznego genotypu koni sztumskich w typie ciężkiego stępaka, o konstytucji limfatycznej i dużej masie ciała, umożliwiającej wydajną pracę w stępie z dużymi obciążeniami. Konie zakwalifikowane do programu ochrony mają stanowić rezerwę genetyczną oraz materiał wyjściowy do wytworzenia ogierów, które będą oddziaływać na populację koni zimnokrwistych nie objętą programem jako przeciwwaga do krzyżowania z ogierami zachodnioeuropejskich ras zimnokrwistych.

6. Wzorzec rasy

Chroniona populacja powinna charakteryzować się ściśle określonym wzorcem konia w typie ciężkiego stępaka, wytworzonego na podłożu reńskich belgów, belgów, ardenów francuskich i szwedzkich.

Wymagane są:

- 1) wyraźnie zaznaczony typ płciowy;
- 2) budowa: harmonijna i proporcjonalna;
- 3) głowa średniej wielkości, o profilu prostym lub z lekką tendencją do profilu garbonosego, wyraźnie zaznaczone ganasze;
- 4) szyja prawidłowo osadzona z okrągłym grzebieniem, średniej długości i grubości, harmonijnie połączona z głową, przy okrągłej potylicy;
- 5) kłoda o mocnej muskulaturze, wyraźnie zaznaczona i obszerna łopatka, dobrze związana w lędźwiach, pierś szeroka, pojemna klatka piersiowa, prosta linia grzbietu, szeroki i mocny zad (bardzo dobrze umięśniony), dobrze wysklepiony, ale nie obwisły brzuch;
- 6) kończyny prawidłowe, mocne i suche (z wyraźną czystością stawów), odpowiednio skątowane stawy skokowe, krótka, mocna pęcina; kopyta mocne i prawidłowe.

Wymagane wymiary:

- klacze w wieku co najmniej 3 lat: wysokość w kłębie 155–165 cm, obwód klatki piersiowej powyżej 200 cm, obwód nadpęcia 25,0–27,0 cm;
- ogiery wpisywane do księgi: wysokość w kłębie 155–169 cm, obwód klatki piersiowej powyżej 210 cm, obwód nadpęcia 26,0–30,0cm.

Pożądane umaszczenie: kasztanowate, gniade, kare, dereszowate, nie dopuszcza się koni maści srokatej, tarantowatej i siwej.

Ruch: prawidłowy w stępie i kłusie z wyraźną tendencją do posuwistości. Kłus z łopatki o zadowalającej obszerności z aktywnym zadem, stęp prosty, obszerny, z wyraźnie zaznaczoną tendencją, ruchu od tylnej kończyny, odpowiednio długi.

Konie w typie sztumskim powinny oznaczać się zrównoważonym temperamentem i łagodnymi cechami charakteru.

7. Zasady wyboru klaczy do programu ochrony

Do programu ochrony mogą być zakwalifikowane klacze zimnokrwiste, wyłącznie hodowli krajowej, urodzone w Polsce, poddane ocenie wartości użytkowej zgodnie z obowiązującymi przepisami, które:

- 1) spełniają warunki wpisu do głównej Księgi hodowlanej koni rasy zimnokrwistej, Działu koni sztumskich;
- 2) posiadają typ płciowy i rasowy charakterystyczny dla konia zimnokrwistego w typie sztumskim, określone w programie ochrony;
- 3) charakteryzują się umaszczeniem i cechami budowy zgodnymi ze wzorcem określonym w programie ochrony;
- 4) wykazują się zdrowiem, prawidłowym rozwojem i budową ciała;
- 5) uzyskały przy ocenie pokroju w skali 100-punktowej co najmniej 75 pkt bonitacyjnych, w tym za typ rasowy co najmniej 13 pkt (dobry);
- 6) mają obowiązkowo określone markery genetyczne, na podstawie badań przeprowadzonych w upoważnionych laboratoriach, w celu kontroli pochodzenia potomstwa (dotyczy klaczy wpisanych do księgi po 1.01.2007 r.);
- 7) mają pisemne świadectwo pokrycia lub urodziły źrebię w ostatnich 12 miesiącach;
- 8) są stanowione tylko ogierami tego samego typu, wskazanymi przez podmiot prowadzący księgę i spełniającymi warunki programu ochrony zawarte w pkt.: „Zasady wyboru ogierów dopuszczonych do krycia klaczy w programie ochrony”, po których urodzone potomstwo również musi spełnić warunki rodowodowe uczestnictwa w programie;
- 9) pod względem rodowodowym klacze uczestniczące w programie ochrony muszą spełniać następujące warunki:
 - pochodzą od trzech pokoleń urodzonych w kraju przodków wpisanych do polskiej księgi koni rasy zimnokrwistej, z tym że w 4. pokoleniu nie mogą występować konie rasy fiord i mur-insulan;
 - posiadają w rodowodach, w 3. pokoleniu i dalszych, przewagę krwi sztumskiej, tzn. koni urodzonych w historycznych regionach wytworzenia i występowania rasy, których określenie nastąpi na podstawie dokumentacji hodowlanej Związku; pochodzenie ze strony matki musi być bezdyskusyjnie sztumskie. W pierwszym rzędzie do programu będą przyjmowane konie urodzone w historycznych regionach wytworzenia i występowania koni sztumskich;
 - w okresie przejściowym, do 2011 roku, klacze mogą posiadać w 3. pokoleniu ze strony żeńskiej przodka NN (jedna prababka), której przypisuje się taką rasę, jakiej jest jej córka, o ile otrzymała ona za typ rasowy co najmniej 13 pkt.

8. Zasady wyboru ogierów dopuszczonych do krycia klaczy w programie ochrony

W programie ochrony mogą być użyte ogiery, które:

- 1) spełniają warunki wpisu do części głównej księgi hodowlanej koni rasy zimnokrwistej, Działu koni sztumskich;
- 2) posiadają typ płciowy i rasowy charakterystyczne dla konia zimnokrwistego w typie sztumskim określone w programie ochrony;
- 3) charakteryzują się umaszczeniem i cechami budowy zgodnymi ze wzorcem określonym w programie ochrony;
- 4) wykazują się zdrowiem, prawidłowym rozwojem i budową ciała;
- 5) uzyskały przy ocenie pokroju w skali 100-punktowej co najmniej 78 pkt bonitacyjnych, w tym za typ rasowy (sztumski) co najmniej 13 pkt;

- 6) mają obowiązkowo potwierdzone pochodzenie za pomocą markerów genetycznych, określonych na podstawie badań przeprowadzonych w upoważnionych laboratoriach;
- 7) potomstwo urodzone po nich spełnia warunki rodowodowe uczestnictwa w programie ochrony;
- 8) pochodzą od dwóch pokoleń przodków urodzonych w kraju i wpisanych do polskiej księgi koni rasy zimnokrwistej;
- 9) posiadają w rodowodach 75% krwi sztumskiej, tzn. koni urodzonych w historycznych regionach wytworzenia i występowania rasy, czego określenie nastąpi na podstawie dokumentacji hodowlanej Związku; pochodzenie ze strony matki musi być bezdyskusyjnie sztumskie. Preferowane będą ogiery posiadające przodków sztumskich, wpisanych do Działu I, pkt 2, I Tomu Kz;
- 10) są poddane ocenie wartości użytkowej według obowiązującego regulaminu Programu hodowli koni rasy polski koń zimnokrwisty (Załącznik).

9. Metody hodowlane

Najbardziej odpowiednią w hodowli koni typu sztumskiego jest metoda niezależnych poziomów brakowania, a więc wybór zwierząt charakteryzujących się określonym poziomem kilku niezależnie traktowanych cech oraz selekcja prowadzona według wartości tych cech.

Podstawowe kryteria selekcji poszczególnych osobników uwzględniają ocenę rodowodu, cech eksterieru na podstawie wskaźników biometrycznych i pokrojowych oraz wyniki prób dzielności ściśle związane z typem.

Dla zachowania zmienności genetycznej dąży się do zrównoważonego rozwoju linii męskich i żeńskich.

Selekcja prowadzona jest z uwzględnieniem następujących kryteriów:

9.1. Ocena rodowodu

Ocena rodowodu jest prowadzona z uwzględnieniem przynależności rasowej przodków oraz ich wartości użytkowej i hodowlanej. Zwraca się uwagę na obecność w rodowodzie osobników typowych oraz stopień spokrewnienia przodków.

9.2. Ocena wzrostu, rozwoju, eksterieru i cech charakteru

Ocena wzrostu, rozwoju i cech charakteru przeprowadzana jest zgodnie z zasadami przyjętymi w Programie hodowlanym koni rasy polski koń zimnokrwisty (Załącznik).

9.3. Ocena własnej wartości użytkowej

Ocena wartości użytkowej przeprowadzana jest przez Związek zgodnie z zasadami Programu hodowlanego koni rasy polski koń zimnokrwisty (Załącznik).

9.4. Ocena użytkowości rozplodowej

1. Kłacze – ocena efektywności rozrodczej i produktywności prowadzona jest na podstawie:

- wskaźników rozrodu,
- liczby żywo urodzonych źrebiąt,
- liczby źrebiąt odsadzonych.

2. Ogiery – ocena efektywności rozrodczej i produktywności prowadzona jest na podstawie:

- prawidłowości zachowań seksualnych (libido),

- skuteczności krycia,
- liczby żywo urodzonych źrebiąt.

9.5. Ocena wartości hodowlanej na podstawie wartości przodków, wartości własnej i jakości potomstwa

Podstawowym elementem wpływającym na możliwość oceny wartości hodowlanej jest ocena wartości cech użytkowych. Jako podstawę należy traktować precyzyjną ocenę wartości użytkowej własnej oraz wartości użytkowej potomstwa.

W celu oszacowania wartości hodowlanej klaczy i ogierów, oprócz wymienionych parametrów uwzględniane są wyniki prób dzielności: własnej, potomstwa i osobników spokrewnionych.

Powyższe oceny mają odzwierciedlenie w nadawaniu ogierom kategorii według zasad określonych w Programie hodowlanym koni zimnokrwistych Polskiego Związku Hodowców Koni, Dziale koni sztumskich.

9.6. Dobór osobników do kojarzeń

Podstawowa metoda doboru zwierząt do kojarzeń oparta jest na kojarzeniach czysto rasowych z minimalizowaniem narastania inbredu.

Hodowcy/właściciele klaczy objętych programem ochrony dokonują doboru par do kojarzeń zgodnie z zaleceniami Komisji Księgi Stadnej.

9.7. Wykorzystanie materiału biologicznego

Powszechnie stosowany jest rozród naturalny, tj. tzw. krycie z ręki. Inseminacja nasieniem świeżym i schłodzonym jest dopuszczalna. Inseminacja nasieniem mrożonym jest dozwolona po uzyskaniu zgody Grupy Roboczej.

Wykorzystanie zdeponowanego materiału biologicznego jest możliwe po uzyskaniu zgody podmiotu prowadzącego księgę oraz Instytutu.

9.8. Kriokonserwacja materiału biologicznego

W celu zabezpieczenia ciągłości linii męskich i żeńskich, w uzasadnionych przypadkach materiał biologiczny może być gromadzony i przechowywany w postaci zamrożonego nasienia, pochodzącego od wytypowanych ogierów. Jeżeli zajdzie taka potrzeba, od wytypowanych dawczyń mogą być pobierane również zarodki w celu ich zamrożenia. Zdeponowany materiał będzie stanowił rezerwową pulę genów.

Materiał biologiczny będzie zdeponowany i przechowywany w Banku Materiałów Biologicznych Instytutu. Ogiery oraz klacze, od których będzie pozyskiwany, zamrażany i przechowywany materiał biologiczny, typuje podmiot prowadzący księgę dla koni rasy zimnokrwistej, wspólnie z Grupą Roboczą.

10. Zasady organizacji i realizacji programu ochrony

Programem ochrony zasobów genetycznych koni typu sztumskiego są obejmowane klacze hodowli krajowej poddane ocenie wartości użytkowej zgodnie z obowiązującymi przepisami, które

- 1) spełniają warunki wpisu do części głównej księgi hodowlanej koni rasy zimnokrwistej, Działu koni sztumskich;
- 2) spełniają warunki określone w punkcie: „Zasady wyboru klaczy do programu ochrony”;
- 3) mogą być stanowione wyłącznie ogierami z listy ogierów, przedstawionej każdego roku w terminie do 28 lutego i opublikowanej na stronie internetowej przez Związek;

- 4) nie mogą być kryte ogierami blisko z nimi spokrewnionymi, czyli: ojcami, synami, braćmi, półbraćmi;
- 5) rodzą co najmniej jedno źrebię w każdym dwóch kolejnych latach uczestnictwa w programie i odchowują je do wieku co najmniej 2 miesięcy; źrebięta muszą być ocenione pod matkami na co najmniej 14 pkt w skali 20-punktowej (5 pkt za typ i pokrój, 5 pkt za rozwój, 5 pkt za zdrowie, 5 pkt za ruch).

Kwalifikacja klaczy do udziału w programie dokonywana jest przez Instytut na podstawie wniosku hodowcy/właściciela, zgodnie z obowiązującą procedurą kwalifikacji.

Przy rozpatrywaniu wniosku o uczestnictwo w programie, w oparciu o ocenę Związku, uwzględniane są również:

- rejon kraju – preferowane będą rejony typowe dla konia sztumskiego,
- warunki przyrodnicze i środowiskowe ocenianego ośrodka,
- warunki stajenne (zaplecze, stajnie, wybiegi, pastwiska),
- warunki paszowe,
- formy użytkowania klaczy – preferowane będzie użytkowanie robocze oraz wykorzystanie w agroturystyce i rekreacji,
- możliwość zapewnienia prawidłowej opieki i nadzoru nad końmi.

Hodowca/właściciel klaczy uczestniczący w programie ochrony zobowiązany jest do utrzymania co najmniej 2 klaczy rasy zimnokrwistej w typie sztumskim w warunkach zgodnych z przepisami o dobrostanie zwierząt i stanowienia ich ogierami przeznaczonymi do rozrodu w rasie polski koń zimnokrwisty w typie sztumskim, uznanymi przez podmiot prowadzący księgę.

Klacje muszą być poddawane ocenie wartości użytkowej dokonanej przez prowadzącego księgę, być użytkowane rozplodowo i rodić wartościowe potomstwo.

W szczególnie uzasadnionych przypadkach Instytut może podjąć decyzję o odstąpieniu od niektórych wymogów programu ochrony.

Instytut corocznie prowadzi weryfikację koni zakwalifikowanych do udziału w programie pod kątem przestrzegania zasad w nim określonych. W przypadku stwierdzenia nieprawidłowości w realizacji programu klacze, których te nieprawidłowości dotyczą, będą wykluczone z programu.

Program ochrony zasobów genetycznych koni rasy zimnokrwistej w typie sztumskim realizowany jest wspólnie przez:

- hodowcę/właściciela klaczy,
- Związek,
- Instytut.

Zasady współpracy IZ PIB i PZHK określa zawarte porozumienie.

Zasady uczestnictwa hodowców w programie określa umowa zawarta pomiędzy hodowcą/właścicielem stada a Związkiem.

Dla wspomaganie realizacji programu zalecane są dodatkowe działania, takie jak:

- a) prowadzenie badań naukowych dotyczących charakterystyki populacji (szczegółowa charakterystyka biometryczna, etologiczna, kontrola stopnia spokrewnienia, dystansu genetycznego, badania grup krwi i innych markerów genetycznych);
- b) promocja walorów koni sztumskich poprzez organizowanie i wspieranie wszelkich poczynań mających na celu rozpropagowanie hodowli tych koni;
- c) organizowanie wystaw hodowlanych (regionalnych i krajowych) i czempionatów;
- d) upowszechnianie wiedzy o populacji koni zimnokrwistych w typie sztumskim w środkach masowego przekazu (radio, telewizja), książkach, artykułach prasowych i innych.

Podmioty zaangażowane w realizację programu, w miarę możliwości, będą podejmowały działania w celu pozyskania środków finansowych na jego realizację ze środków budżetowych, przeznaczonych na dotacje przedmiotowe dla podmiotów

wykonujących zadania na rzecz rolnictwa, programów rolno-środowiskowych, projektów badawczych placówek naukowych oraz źródeł pozarządowych.

11. Nadzór i ocena efektywności realizacji programu ochrony

Nadzór merytoryczny nad realizacją programu ochrony zasobów genetycznych koni rasy zimnokrwistej w typie sztumskim sprawuje Instytut. Grupa Robocza, działająca przy Instytucie okresowo dokonuje oceny efektywności działania programu poprzez analizę przebiegu realizacji jego celów, w szczególności w odniesieniu do:

- liczby klaczy objętych programem i liczby ogierów dopuszczonych do krycia w chronionej populacji (w cyklu rocznym),
- porównania pomiarów biometrycznych klaczy i ogierów (w cyklu trzyletnim),
- porównania wyników prób dzielności klaczy i ogierów (w cyklu trzyletnim),
- badania jakości potomstwa zgodnie z 20-punktową skalą oceny (w cyklu rocznym).

Analiza jest wykonywana na podstawie danych przekazanych przez Związek.

Okresowa ocena wykonywana jest przez Grupę Roboczą w oparciu o analizę własną lub analizę, jaką przeprowadziła inna jednostka (na zlecenie Instytutu).

Załącznik - Ocena wartości użytkowej - regulamin próby dzielności

12. Piśmiennictwo

1. Chachuła J. (1962). Koń sztumski. PWRiL, Warszawa.
2. Chrzanowski S., Chachuła J., Szelańska-Wąsik U., Oleksiak S., Wilczak J. (1989). Konie zimnokrwiste w Polsce środkowej, środkowo – wschodniej i południowej. PWN, Warszawa.
3. Cześnik E., Jastrzębska E., Niewiński W., Jaszczyńska M. (2008) Program ochrony zasobów genetycznych koni zimnokrwistych w typie sztumskim.
4. Piкуła R., Grzesiak W., Gronet D. (1999). Hodowla koni zimnokrwistych w Polsce. Prz. Hod., 3: 22-24.
5. Rajca-Pisz I. 2005. Stadnina Koni Nowe Jankowice. Wyd. VOLUMEN, Warszawa.

Opracowanie programu:

Ewelina Cześnik
Wiesław Niewiński
Andrzej Kopczyk
Grażyna Polak

Program został pozytywnie zaopiniowany przez Grupę Roboczą ds. ochrony zasobów genetycznych koni, działającą przy Instytucie Zootechniki PIB oraz przyjęty przez Radę Naukową IZ PIB w dniu 15 grudnia 2009 roku.

Akceptuję:

prof. dr hab. Jędrzej Krupiński
Dyrektor Instytutu Zootechniki PIB